

Religiehistorische documentatiecentra als kennismakelaars

Het historische landschap kent naast de reguliere universitaire opleidingen, de academische onderzoekscentra en de archieven ook een tamelijk uniek fenomeen: documentatiecentra. Deze lopen uiteen van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) tot het Katholiek Documentatiecentrum (KDC) en het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) (HDC). Wat is de achtergrond van dit fenomeen én welke toekomst zouden dergelijke instellingen kunnen hebben? Een pleidooi voor een herwaardering van het documentatiecentrum.

Bart Wallet

Journalistieke documentatiecentra

Het is opmerkelijk dat er tot dusver nauwelijks onderzoek is verricht naar het verschijnsel van documentatiecentra, terwijl deze toch al geruime tijd onderdeel uitmaken van het academische, beleidsmatige en maatschappelijke veld. Het loont echter de moeite om naar het verleden te kijken om iets te leren over de rol, betekenis en mogelijke toekomst voor documentatiecentra.

De wortels van dit fenomeen liggen in de late negentiende eeuw. Daarbij spelen twee ontwikkelingen een grote rol. Dat is ten eerste de opkomst van de moderne journalistiek. Met name in de tweede

helft van de negentiende eeuw, als in Nederland het dagbladzegel (1869) is afgeschaft en 'vrijheid van drukpers' in grote delen van West-Europa tot een van de centrale vrijheden wordt gerekend, groeien kranten onstuimig. Kranten die voordien slechts twee of drie keer per week verschenen, worden nu dagbladen, de oplages stijgen en ook de concurrentie neemt toe: meer titels verschijnen op de markt en doen allemaal een gooi naar de gunst van de lezersschare. De kranten krijgen bovendien nieuwe genres, zoals interviews en fysiologieën, portretten van leidende figuren en van belangrijke locaties. Naast het brengen van nieuws, wordt het bieden van verdiepende infor-

matie en analyse een belangrijk kenmerk van de kwaliteitspers.¹

Die verdiepingsslag kan slechts bestaan bij de gratie van informatie en documentatie. Kranten gaan daarom eigen documentatieafdelingen instellen. Die bestaan vooral uit een knipselarchief van stukken uit de eigen krant en uit andere periodieken. In de late negentiende eeuw gaat het uitsluitend om mappen over personen en geografische locaties, pas in de twintigste eeuw wordt informatie thematisch verzameld. Met de opkomst van fotografie worden in de nieuwe eeuw bovendien foto's en prenten toegevoegd aan de documentatiemappen. Speciale documentaristen worden in dienst

genomen om de documentatiecentra van de kranten te beheren en uit te breiden. De verzamelde documentatie is vooral bedoeld voor de eigen journalisten, zodat die zich grondig op een interview kunnen voorbereiden, een goede diepte-analyse kunnen geven of snel alle informatie beschikbaar hebben om een in memoriam te schrijven van een bekende politicus, zakenman of kunstenaar.²

Informatiewetenschappen

De tweede ontwikkeling is die van wat we nu de informatiewetenschap noemen. In dit vakgebied heerst het optimistische idee dat we door nieuwe wetenschappelijke uitvindingen en betere theorievorming de wereld uiteindelijk helemaal

zullen begrijpen. Daarvoor is het echter wel nodig om alle beschikbare kennis toegankelijk te maken en met elkaar te verbinden.³ Hierin moest een bijzonder instituut voorzien. In 1895 richtten

De verdiepingsslag van kwaliteitskranten kon slechts bestaan bij de gratie van documentatie.

twee Belgische juristen in Brussel het Institut International de Bibliographie op, dat regelmatig van naam veranderde, maar uiteindelijk als Fédération Internationale d'Information et Documen-

tation verderging.⁴ Sinds 1934 stond het hoofdkwartier in Den Haag. De doelstelling was zeer pretentieuze: alle kennis moest voor iedereen beschikbaar worden. Daartoe moesten bibliografieën

opgesteld worden, zodat kennis vindbaar was. Daarnaast diende een netwerk van documentatiecentra opgericht te worden, die elk op hun deelgebied kennis publiekelijk toegankelijk maakten. ▶

Bart Wallet in de archiefkelder van het HDC. Beeld RD

Vanaf 1938 werd de organisatie een federatie, zodat het internationale en gedeelde karakter beter tot uitdrukking kwam. Zij kende – op papier bestaat zij nog altijd, maar ze leidt een slapend bestaan – zes regionale commissies, ruwweg één per continent. Een hoogtepunt was het ‘World Congress of Universal Documentation’ dat in 1937 in Parijs werd gehouden. Daarbij waren afgevaardigden uit 45 landen aanwezig. Zij vergaderden over manieren om kennis universeel beschikbaar te maken, via

De naam ‘documentatiecentrum’ is een program voor een naar buiten gerichte, academisch hoogstaande en toegankelijke ‘kennismakelaar’.

documentatiecentra en bibliotheken. Een van de succesvolle initiatieven was het inzetten van microfiches om internationaal informatie, archiefmateriaal en boeken uit te wisselen.⁵

Kennismakelaar

Naast de optimistische idealen van democratisering van kennis kregen documentatiecentra in toenemende mate ook een emancipatoire functie. Allerlei deelgroepen gingen hun eigen documentatiecentra stichten, om zo kennis over hun eigen groep breder te verspreiden. Het feminisme liep daarin voorop, met het in 1935 in Amsterdam opgerichte Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging. Die naam was overigens ietwat misleidend, een documentatiecentrum is namelijk nooit simpelweg een ‘archieff’, evenmin als het een ‘bibliotheek’ is. In veel gevallen heeft het wel een archiefcollectie en een bibliotheek, maar die staan ten dienste aan het grotere doel. Een documentatiecentrum is bij uitstek een kennismakelaar, het wil kennis verzamelen, ordenen en beheren, met het oog op een breder publiek. Veel documentatiecentra hebben een specifieke gedefinieerd publiek: ambtenaren, journalisten, beleidsmedewerkers, een eigen achterban. In alle gevallen is het documentatiecentrum erop gericht om kennis over het eigen onderwerp in de politiek, de media en de samenleving beter voor het voetlicht te krijgen.

Ten dienste daaraan hebben veel documentatiecentra een eigen, gespecialiseerde bibliotheek, knipselmappen, specifieke archiefcollecties, fotocollecties, tegenwoordig ook digitale bestanden en databases. Voor het beheer en de ontsluiting van deze collecties zijn documentalist, bibliothecarissen, catalografen en conservatoren nodig. In veel gevallen zijn ook gespecialiseerde wetenschappers hierbij betrokken, als directeuren en onderzoekers, om er zo zeker van te zijn dat de collecties ook daadwerkelijk actief worden ingezet. Daarbij is het bereik van een documentatiecentrum

een belangrijke rol in de opkomende herinneringscultuur: zij moesten alles verzamelen en vastleggen van de vermoordde verzetshelden en joodse gemeenschappen. Door middel van publicaties werd die herinnering gekoesterd.⁶ Ook het toenmalige Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie had te maken met dergelijke, gelaagde doelstellingen: opsporing en berechting en herinnering en geschiedschrijving liepen in elkaar over.⁷

Ook de wederopbouw had documentatiecentra nodig. Het was van belang om te weten hoe het land ervoor stond, daarvoor waren harde cijfers, feiten en interpretaties nodig. Economische en sociologische kennis kwam in hoog aanzien te staan. Voor vrijwel alles moest eerst sociologisch onderzoek gedaan worden, alvorens tot beleidsvorming overgegaan kon worden. Het nodige materiaal moest in toenemende mate door documentatiecentra geleverd worden. Ministeries – zoals dat van justitie – gingen er zelfs toe over hun eigen documentatiecentrum op te richten, om zo voor ambtenaren en politieke kennis toegankelijk te maken en te houden. Later kreeg ook de Europese Unie de nog altijd volop functionerende Europese Documentatie Centra.

Nederlandse documentatiecentra

Het documentatiecentrum was aanvankelijk vooral in de Franstalige en Angelsaksische wereld populair. Pas in tweede instantie bereikte het ook de Duits- en Nederlandstalige wereld. Als we ons tot de Nederlandse situatie beperken, zien we in het interbellum de start van de eerste documentatiecentra en een sterke groei na de Tweede Wereldoorlog. Voor een deel speelt daarbij juist die oorlog en de daaropvolgende wederopbouw een prominente rol. De bezetting leidde tot impuls om alles wat met de oorlog te maken had, vast te leggen. Het idee was dat het brede publiek er recht op had te weten wat er werkelijk was voorgevallen, zowel aan de kant van de daders als van het verzet en de slachtoffers. Documentatiecentra kregen daarbij meerdere functies. Deels waren zij dienstig aan de opsporing en berechting van oorlogsmisdadigers. De door hen verzamelde informatie speelde daarbij een cruciale rol. Iemand als Simon Wiesenthal legde bij zijn jacht op nazimisdadigers in Linz een eigen documentatiecentrum aan. Documentatiecentra kregen echter ook

een belangrijke rol in de opkomende herinneringscultuur: zij moesten alles verzamelen en vastleggen van de vermoordde verzetshelden en joodse gemeenschappen. Door middel van publicaties werd die herinnering gekoesterd.⁶ Ook het toenmalige Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie had te maken met dergelijke, gelaagde doelstellingen: opsporing en berechting en herinnering en geschiedschrijving liepen in elkaar over.⁷

Ook de wederopbouw had documentatiecentra nodig. Het was van belang om te weten hoe het land ervoor stond, daarvoor waren harde cijfers, feiten en interpretaties nodig. Economische en sociologische kennis kwam in hoog aanzien te staan. Voor vrijwel alles moest eerst sociologisch onderzoek gedaan worden, alvorens tot beleidsvorming overgegaan kon worden. Het nodige materiaal moest in toenemende mate door documentatiecentra geleverd worden. Ministeries – zoals dat van justitie – gingen er zelfs toe over hun eigen documentatiecentrum op te richten, om zo voor ambtenaren en politieke kennis toegankelijk te maken en te houden. Later kreeg ook de Europese Unie de nog altijd volop functionerende Europese Documentatie Centra.

De lijst met in de jaren 1950 en 1960 opgerichte documentatiecentra, is indrukwekkend en geeft een beeld van de populariteit ervan. Onderwerpen bestrijken bijvoorbeeld het gevangeniswezen, onderwijs en opvoeding, Nederlandse muziek of letterkunde. In alle gevallen was er sprake van collectievorming enerzijds en beschikbaarstelling voor een breder publiek anderzijds. Kennis en materiaal mocht niet binnenskamers blijven, maar moest vruchtbaar gemaakt worden voor onderzoek, politiek en publiek debat.

Religiehistorische documentatiecentra

In deze context kon het niet uitblijven of ook in het religieuze domein kwamen documentatiecentra op. Een van de eerste opmerkelijke initiatieven was het Nederlandse documentatiecentrum in Rome, dat tijdens het Tweede Vaticaans Concilie informatie ter beschikking stelde aan de vaderlandse Vaticaanwatchers. Dezen beheersten lang niet allen vlekkeloos het Latijn en Italiaans en voeren graag op de informatie die de Nederlandse katholieken hen ter beschikking stelden. In 1969 startte vervolgens aan de Radboud Universiteit in Nijmegen

PERSONALIA

Dr. Bart Wallet is directeur van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Meer informatie op: www.hdc.vu.nl

het KDC, dat als taak kreeg het snel wegglijdende “rijke roomsche leven” te documenteren, archieven te verzamelen en onderzoek daarnaar te stimuleren. In 1971 volgde de Vrije Universiteit met het HDC, dat zich evenals het KDC concentreerde op de periode na 1800.

De achtergronden voor de start van het KDC en het HDC waren vergelijkbaar. In een context waarbij ‘eigen’ organisaties van kleur begonnen te verschieten of onder druk van schaalvergroting met andersoortige partners fuseerden, dook de vraag op naar het beheer van het katholieke dan wel protestantse erfgoed. Aan de Vrije Universiteit zag bibliothecaris Johan Stellingwerff hoe steeds meer persoonlijke collecties en archieven uit het protestantse maatschappelijke middenveld hem werden aangeboden. De universiteitsbibliotheek kon dat zelf niet allemaal aan en zo werd, in navolging van het KDC, het HDC geboren. Het

In de informatiewetenschap heerste het idee dat we de wereld kunnen begrijpen door het verbinden van alle informatie.

eerste hoofd werd George Puchinger, die een indrukwekkend netwerk had in protestants Nederland en tal van archieven voor het HDC wist te verwerven.

Het KDC en het HDC realiseerden zich beiden dat zij niet louter archiefbewaarpplaatsen moesten zijn, maar ook een publieke functie te vervullen hadden. Dat uitte zich in studiedagen, congressen, tijdschriften en publicatiereeksen. Qua thematiek zat daarbij vaak een duidelijke link tussen thema’s uit het verleden en de actualiteit van het heden. De rol van beide instellingen vond bredere navolging en meer documentatiecentra volgden: in Kampen een

Archief- en Documentatiecentrum voor het vrijgemaakt-gereformeerde verleden en in Veenendaal een Documentatiecentrum voor de Christelijke Gereformeerde Kerken.

Documentatiecentrum als program

Terwijl in de jaren 1950-1970 het stichten van documentatiecentra vooruitstrevend was, hebben deze instellingen inmiddels zelf een flinke geschiedenis opgebouwd. Een deel van de documentatiecentra heeft hun bestaansrecht verloren door de opkomst van digitale informatie. Journalisten, beleidsmakers en politici hoeven niet meer naar een documentatiecentrum om zich te laten informeren. Met name die documentatiecentra die relatief dicht op de politieke actualiteit zitten, zoals de Europese Documentatie Centra van de EU, hebben zich door voortdurende aanpassing aan nieuwe mogelijkheden en eisen weten te handhaven. Daarnaast bleven de documentatiecentra bestaan die unieke collecties in huis hadden, zoals het KDC en het HDC.

Ondertussen is voor het KDC en het HDC het landschap om hen heen wel ingrijpend veranderd. Meer dan voorheen zijn zij onderdeel van het academische bedrijf, met zijn hoge eisen qua wetenschappelijke output. Dit betekent in het geval van het HDC dat onderzoekspro-

ook een *documentatiecentrum*: niet in de oude optimistische betekenis om alle kennis toegankelijk te maken, wél als erfgoedinstelling voor protestants Nederland. Dat betekent dat de blik niet alleen op het verleden en op onderzoek is gericht, maar ook op het heden en op een breder publiek.⁹ Een documentatiecentrum heeft uiteindelijk een missie: het eigen erfgoed zichtbaar en vruchtbaar maken voor een ‘achterban’ en voor de samenleving. In die zin prijst het HDC zich gelukkig met een krachtige en groeiende achterban die het werk ondersteunt, zich als vrijwilliger inzet, studiedagen bezoekt en publicaties leest. De naam ‘documentatiecentrum’ is een program voor een naar buiten gerichte, academisch hoogstaande en toegankelijke ‘kennismakelaar’. Op het kruispunt van een betrokken achterban, de academische historische wereld en de Nederlandse samenleving positioneert zich het HDC – en het hoopt daar nog lang als een spin in het web aandacht te vragen voor het spannende, soms dramatische, soms pijnlijke verleden van de Nederlandse protestanten sinds 1800. <

Noten

- ¹ Huub Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004) 18-20, 58-59.
- ² Pierre Albert, *Journalisme et documentation. Les banques de données de presse en France* (Parijs 1984).
- ³ Zie voor de ideologische achtergronden hiervan het klassieke essay: Suzanne Briet, *Qu'est-ce que la documentation?* (Parijs 1951).
- ⁴ Amparo García Cuadrado, ‘La investigación en historia de las instituciones documentales: estado de la investigación y propuesta metodológica’, *Anales de Documentación 1* (1998) 55-74.
- ⁵ W. Boyd Rayward, ‘The International Exposition and the World Documentation Congress, Paris 1937’, *The Library Quarterly* 53.3 (1983) 254-268; idem, ‘The origins of information science and the International Institute of Bibliography/International Federation for Information and Documentation (FID)’, *Journal of the American Society for information science* 48.4 (1997) 289-300.
- ⁶ Laura Jockusch, *Collect and record! Jewish holocaust documentation in early postwar Europe* (New York 2012).
- ⁷ Jaap Cohen, *Het bewaren van de oorlog. De roerige beginperiode van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie 1945-1960* (Amsterdam 2007).
- ⁸ Voor de ontwikkeling van het HDC onder de vorige directeur, George Harinck, zie: Wim Berkeelaar, Hans Seijlhouwer en Bart Wallet (red.), *Tussen Amsterdam en Kampen. George Harinck en het Historisch Documentatiecentrum 1985-2017* (Amsterdam 2018).
- ⁹ Zie voor een vergelijkbaar perspectief het artikel van mijn KDC-collega Hans Krabbendam, ‘Katholiek archief bevindt zich tussen hindernissen en springplanken’, *Transparant* 29:1 (2018) 12-15.